

CSONTOS JÁNOS Rajzok, eszmények, épületek

*Somogyi Győzőről, Krizsán Andrásról,
Csernyus Lőrincről, Turi Attiláról
és K. Pintér Tamásról*

Ha van az irodalomhoz mentalitásban közel álló társművészet, akkor az építészet mindenképpen az. Nem az elfogultság mondatja ezt velem – bár mintegy százhusz építész portréfilm és egyéb építészeti témájú televíziós produkció leforgatása és megrendezése után ha akarnám, se tudnám tagadni megkülönböztetett szimpátiámat a kortárs építőművészet, az urbanisztika és az épített örökség iránt. A lélektani hasonlóság azonban objektív mércével is könnyen belátható: ugyanis ez az a két művészeti ág (a filmművészetten kívül), amely egyértelműen metanyelvet használ.

Az irodalom önazonossága a kezdetektől fogva problematikus volt: ugyanis minden más művészet kritikai és elméleti apparátusa is főként az írást, az írott szót használja segédeszközként – sőt léteznek olyan fogalom meghatározások, amelyek a parttalan irodalomfelfogás jegyében ezeket a tudományos vagy esszéisztikus szövegeket is az irodalom szerves részének tekintik. Az irodalmat, a szépliteratúrát így olyan ballaszt terheli meg, ami úgyszólván agyonnyomja. Az építészet határhelyzete picit más természetű: ott a modern kori technika és a teremtő művészet együttes, szétszálazhatatlan jelenléte keletkeztet immár másfél évszázadra elnyúló skizofréniát. (Azelőtt, a modernizmus megjelenéséig nem volt efféle tudathasadás.) Korunkban még a legnagyobb építőművészek is bizonytalanok művészi identitásukban, annyira meghatározza a szakmát és az építészeti kreativitást a végletesen számítógépesített műszaki mesterség és a röghözkötő materiális feltételrendszer. (Tanulhatnának némi lezsersé-

get a filmesektől, akiknek nem okoz gondot, hogy egyszerre legyenek katonái a filmművészetnek és a filmiparnak. Az ő kompromisszumos fogalmuk: a filmgyártás.)

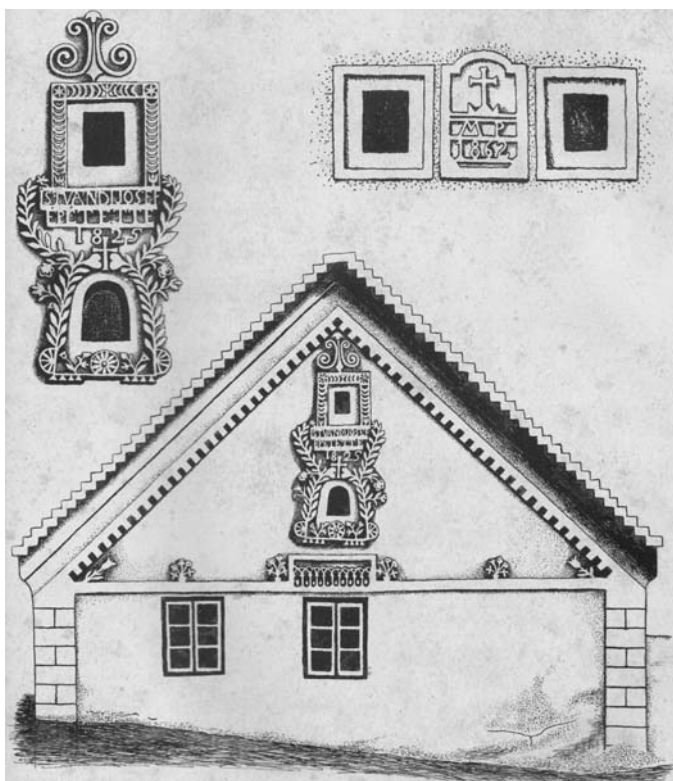
Az építész – illetve e hivatás krémje: az építőművész – minden újításkényszer ellenére mélységesen konzervatív. Egy új munka, egy új épület dokumentálása számára egyszerűen nem történhet mozgóképpel – mintha egy bő évszázaddal ezelőtt föl sem találták volna a filmet. Míg egy író vagy költő a róla készült portréfilmet rendszerint az életművére ütött hitelesítő pecsétként éli meg, az építész akkor boldog és elégedett, ha megvalósult épületeit művészien megfotózzák, majd – rajzokkal kiegészítve – folyóiratban vagy önálló könyvben publikálják. Úgy véli, ezzel játszhatja ki a múlt időt, amely lepusztítja, átalakítja, körbeépíti vagy lebontja a műalkotás szándékával létrejött épületet. A fotó, a könyv kimerevíti azt az ideális állapotot, amikor az építőművészetbe még nem avatkoztak bele az értetlenek, a dilettánsok, a szentségtörő barbárok, a ház használói – nem avatkozott bele az élet. Az ideális állapot rögzítés az, amikor a ház még üres, nem nővük körül fák és bokrok, belül pedig nem zavarják meg az ideális vonalakat bútorok vagy emberek. Mindez embertelennek is tűnhet, míg bele nem gondolunk, milyen természetes például, hogy egy tőkélyre törő szonettbe mint művészi konstrukcióba nem eresztünk bele oda nem való dolgokat: pletykát, poént vagy publicisztikát. Egy építőművész számára tehát a folyóiratközlés a megalko-

tott mű „kritikai kiadása”, a könyv pedig az építészeti ars poetica filozófiai megtámogatása kép és szöveg segítségével.

Vannak korok, amikor ebben az összjátékban a kép, a látvány dominál. Amikor az utóbbi időszak építészeti könyveiről adunk ízelítőt, tárgyilagosan meg kell állapítanunk, hogy ez szakasztott ilyen kor.

*

Somogyi Győző ennek a kornak az egyik utolsó polihisztorja. Szerencsés alkat: úgy művel összevetészhetetlen stílusjegyekkel bír, ráadásul élénk elmemozgást előidéző grafikát és festészetet, hogy eközben

Szentbékaklla, Istvándi-ház, Somogyi Győző–Krizsán András:
A Balaton-felvidék tájba simuló építészete című könyvéből

történelmi és társadalmi beágyazottsága olyan természetes, mint a levegővétel. Akár történelmi nagyjainkat rekonstruálja (vagy teremti újra a fantázia segítségével), akár határtalan kamaszvágyakat megidéző óriásterképre rajzolja az ilyen organikus módon talán már nem is létező medencényi hazát, úgy érezzük: ismerős formanyelvre épít; ám az atavisztikus érzetek valahogy hasonlítanak a kitalált középkor teóriájára. Pedig ez nem ügyetlenség, nem blöff: koncepció. A napi esztétikai és politikai csetepaték hevében mintha észre sem vettük volna, hogy Somogyi Győző egy egészen új és korszerű ajánlatot tett le a nemzet asztalára közösségi identitás és hagyományfelfogás terén. Igazából nincs előzménye; de jó volna, ha lenne folyománya.

A Káli-medencének – s közelebről Salföldnek – igen nagy szerencséje, hogy Somogyi Győző idestova negyven éve rátalált erre a vidékre, s úgy 1975 óta nemcsak lakosa e néprajzi tájegységnek, hanem kitartó grafikai krónikása is. Építészeti tárgykörünkhöz legfrissebb könyve kapcsolódik, amelyet Krizsán András építésszel, a közeli Pula község agilis főépítészével közösen alkotott. A Balaton-felvidék tájba simuló népi építészetről kiadott négykezes munka leplezetlenül a festőművész makacs mániájára épít, amellyel képileg, rajzban és festményben dokumentálja mindazt az értéket, ami a szeme elé kerül: lehet ez növény, népviselet, épített örökség. A Balaton-felvidék számára, számukra különösképpen megszentelt hely. Egyfajta laboratórium. Adott a szakrális helyszín a történelem előtti vulkáni hegyekkel, bazaltkúpokkal, tóra ereszkedő lankákkal és szőlőkkel; s adott a sajátos történelmi előzmény is: a török háborúk frontvonalában szinte kipusztult a megelőző építészeti hagyomány, s úgy kétszázötven éve szinte villámcsapásszerűen formálódott újjá. Ekkor épültek a kúriák, a pincék, a templomok. A Somogyi Győző által dokumentált szőlőhegyek, prэшházak, népi lakóépületek a klasszicizmusba hajló parasztkorok alkotásai, s legjobb darabjai a XX. században szerencsésen konzerválódtak is, mert a vidéken nem nagyon történt fejlesztés: nem volt, ami elsöpörje a régit. Lehetőségek híján kikopott, elvándorolt az eredeti lakosság is, a paradicsomi tájtól megbabonázott fővárosi „bebírók” pedig érthető módon fogékonyak bizonyultak a Somogyi-féle ajánlatra: építsék új házaikat, nyaralóikat is a tradicionális stílusban, a régi motívumkinccsel és vakolatarchitektúrával. (Ennek egyik mintapéldája Kovács István és Rosonczy Ildikó salföldi háza.)

Ez a könyv egyúttal ennek a mozgalomnak a képes mintakönyve is, amelyhez Krizsán András szolgáltatja az elméleti miniciót. Nem csoda, hogy egymásra találtak Somogyival: Krizsán a „Makovecz-istálló”, a Kós Ká-

roly Egyesülés jelesként, a Csütörtöki Iskola szervezőjeként és a Falufejlesztési Társaság egyik oszlopként a korszerűen megújított népi építészeti hagyomány egyik hazai apostola. Szűkebb pátriájában, Révfülöpön a hagyományos helyi építőanyagból, vörös kőből épített evangélikus egyházi központot, templomtornyot, sőt a regionalizmus stílusjegyeit magán viselő strandépületeket; s a műfajt megújító, mégis tájbarát környékbeli ravatalozói is fölöttébb emlékeztetnek. Somogyi Győző balaton-felvidéki képtárához megvilágosító passzusokat írt többek között a magasba emelt tájról, a hely különleges szelleméről, a kőtenger közt sarjadt életről, a hajdani kerek világról, a harangok szimbolikájáról, a kémények jelentőségéről, az ablakokról mint az utca szemeiről, a vakolathímekekről és a malterművészetéről is. Szerinte „a régi parasztházak rusztikus tömege méltóságteljesen ragadja meg a múltó időt. Az időtlenség sűrűsödik össze bennük, minden évszakban vagy napszakban, ahogy a különböző fényhatások megszületnek homlokzatukon. Naptelítette könnyű árnyék, lágy fátyolon átszűrődő titokzatos napfény mindenütt. Séta közben feltáru előttünk a kövekbe zárt múlt.”

Nem árt, ha egy építésznek stílusa is van. Nem csodálom, hogy a műalkotásnak is beillő könyv bemutatását az építészek Ötpacsirta utcai székházában Jankovics Marcell vállalta magára, hitelesítve a missziós vállalkozás különleges jelentőségét.

(Somogyi Győző–Krizsán András: *A Balaton-felvidék tájba simuló építészete*. Cser Kiadó, 2009)

*

Föl sem igazán fogjuk, hogy kortársunk, Makovecz Imre építőművészetének léptéke csakis Bartók Béla vagy Kodály Zoltán mércéjével mérhető. S miként e zeneszerző zenik, ő sem elszigetelt, hanem „társadalmasított” alkotó: évtizedeket áldozott az utánpótlásnevelésre, a nevéhez kötődő organikus építészeti iskola hálózattá való kiépítésére. A makoveczi életmű a kétségtelen népi gyökerei mellett egyúttal egyetemes is: a steineri antropozófia, a (valódi) posztmodern világszemlélet, egy humanista globalizmus egyesül benne a sokrétegű magyarországi – sváb, magyar, zsidó – épített hagyománnyal. Bartóki modell, némiképp „felturbózza” Kodály gyakorlatias nemzetnevelésével és Kós Károly organikus életfilozófiájával. Makovecz három pillérré építette-építi „birodalmát”: a Kós Károly Egyesülés műhelybokrára, a szellemi háttérrel biztosító Országépítő folyóiratra, illetve az új építész generációkat becsatornázó Vándoriskolára. Az egyesülés egyik fő profilja – túl a munkaszerzés gyakorlatias gondjain –, hogy főépítészeket delegáljon olyan anyaországi és határon túli településekre, amelyek fogékonyak az organikus ajánlatra.

A Szent Erzsébet-dóm Kassán, Csernyus Lőrinc könyvéből

E mozgalomnak az egyik „hőse” Csernyus Lőrinc, Csenger (és még jónéhány település) főépítész. Az ő munkásságát dokumentáló tetszetős kötetben az atyamester, Makovecz Imre ekként méltatja a tanítvány munkásságát: „A szerves építészet egyik rejtett ősvénye az ír-kelta-Hibernia kultúrkör. Csernyus Lőrinc még egyetemista korában rátalált erre az ősvényre. A druidák sziklaházai, a természet elemi ereje érdekelte, ez illett hozzá. Erről az útról nem tért le.” Képzelnék el egy torzonborz szakállú magyar építész, amint a druidák örökségét kutatja a magyar jelenkorban! Ez volna a sokat emlegetett „mucsaiság”? Makovecz Medgyasszay Istvánt, Ferencz Marcellt említi még, mint e mélyáramok tudóit. (Ne feledjük: a kelták Kárpát-medencei jelenléte régészeti evidencia.) És Csenger európai léptékű építészeti bravúrjában (egy poros keleti, határmenti kisvárosban az organikusok egy Árpád-kori templom köré városközpontot teremtettek a semmiből) vagy a szatmári árvíz utáni helyreállításban Csernyusnak ez a rögeszmeszerű makacssága is ott van kézzelfogható teremtőerőként. Makovecz a generációváltást említi vele kapcsolatban (a tanítványból mester lett, a történet folytatódik), valamint a nem helyettesíthető életművet – mindkettő feltétele egy szellemi mozgalom továbbélésének.

Csengerben Makovecz-mű az új templom, Vincze László jegyzi az éttermet és a sportsarnokot, de az általános iskola – úgy is, mint organikus esszencia, amihez talán csak a Makovecz-féle sárospataki Árpád Gimnázium hasonlítható – Csernyusé. Olyan épületekkel

tette le ezenkívül a névjegyét, mint a nagyvonalú bonyhádi városháza, a csesztregi kemping és István–Gizella kettős harangtorony, a kámi vendéglő, a piliscsabai egyetem és a szegedi vadaspark fogadóépülete, a herendi porcelánmanufaktúra (szemközt a Turányi Gábor-féle szenzációs Porcelániummal), a kecskeméti Vackorvár erdei iskola, az üllői nagyállatklinika, az óbudai Waldorf-iskola vagy éppen fantáziadás családi háza szerte az országban.

Azért soroltam ilyen hosszán, mert ebből is kitűnik, hogy a csernyusi életmű valószínűleg országjárással köthető egybe: egy ilyen kaliberű építésre egyes nemzetek turisztikai imázst, kultuszt építenek. Mi, magyarok, el vagyunk kényeztetve ezen a téren: több tucat olyan kortárs építészünk van, akik – ha egyelőre nem is érik el Makovecz Imre vagy Csete György formátumát –, mind határozottabban az európai architektúra élvonalába tartoznak. Magyarország tele van régi és új épített csodákkal, önérvényesítő képességünk a nagy kulturális versenyfutásban azonban egyszerűen siralmas. Holott e téren nincsenek nyelvi akadályok – nem lehet siránkozni azon, hogy csak a magyar anyanyelvűek érthetik igazán, milyen istenáldotta tehetség mondjuk Weöres Sándor...

(Csernyus Lőrinc. *Serdián Kiadó, 2009.*)

*

Turi Attila építész úgy fogalmazott Csernyus Lőrinc munkássága kapcsán, hogy az „a föld erejéből táplálkozó építészet”. Turi is organikus indíttatású alkotó, de talán még jobban leszakadt mesteréről, Makovecz Imréről, mint Csernyus. Ettől az erős apafigurától való függés mindig problematikus volt ebben a körben: míg például Sáros László vagy Zsigmond László esetében nem okozott különösebb gondot, Ekler Dezső vagy Vincze László vonatkozásában építészeti értelemben radikális szakításhoz vezetett. Turi Attila valahol félúton van: a *Folytatni a teremtést* című retrospektív kiállításán, amely az organikus iskola és egyesülés húszéves intézményes történetét ölelte fel az Iparművészeti Múzeumban, Makovecz név szerint is kiemelte őt – ugyanakkor a teremtést nyilvánvalóan nem a Makovecz által kitaposott szűk ősvényen látszik folytatni. (Wesselényi-Garay Andor odáig megy, hogy a stílusváltásra utalva „posztorganikus” építésznek nevezi.)

Budakalász főépítész – Zsigmond Lászlóval közösen – mostanában a kolontári és devecei újjáépítést vezényli: az új lakóutcákat a tradicionális bakonyi népi építészetre hajazva álmodták meg. Ebben a szatmári és a borsodi előképeket követik, még ha a „házszerű” házak nem is aratnak osztatlan sikert a némiképp sznob építészeti kultúrközegben. Erőfeszítéseik a Kós Károly-féle kísérleteket vagy a legendás ONCSA-telepeket idé-

zik: olyan házegyütteseket alkotni, amelyeket – a tájba való beágyazottságuk és komfortosságuk révén – a lakóik is kedvelnek. Turi Attila funkcionalizmusa ebben a szeretetvágyban nyilvánul meg: szeretné, ha szívesen költöznénk házaiba. Ez a vágya rendre beteljesül. Az ebben a kötetben kiemelt alkotásai – budakalászi faluháza és bank-épülete, pilisszentlászlói nyaralója, törökbálinti üzemépülete és budai családi háza – mellett főleg a fővárosi agglomerációban állnak figyelemre méltó művei: Solymártól Lajosmizséig, Törökbálinttól Tinnyéig. Amiben vitán felül, mindenképp hű maradt mesteréhez, Makoveczhez, az nem más, hoyer számára is az építés: dráma.

(Turi Attila. *Magánkiadás*, 2010.)

*

K. Pintér Tamás építész minőségében elsősorban az épített örökség bravúros helyreállítójaként ismert: az ő nevéhez fűződik egyebek mellett Gül Baba budai türbéjének és rózsakertjének az autentikus helyreállítása is. Olyan szakember ő, akinek – Somogyi Győzőhöz hasonlóan – mindig ott van a keze ügyében a vázlatfüzet: tárgyilagos, mégis összetéveszhetetlenül egyéni vonalvezetésű skicsein megörökítette már a magyar főváros és vidék műemlékeit csakúgy, mint Isztambul és Rodostó magyar vonatkozású épített emlékeit. Ezekon a helyszíneken volt szerencsém közösen forgatni is vele, így keletkezése pillanatában láthattam például azt a rajzot, amely a képeskönyvben is szerepel az Aya Sophiáról.

K. Pintér Tamás az évek során a török kultúra szerelmese lett, a Török–Magyar Baráti Társaság egyik

A Süleymaniye nagy kupolája, K. Pintér Tamás: *Török rajzok* című könyvéből

vezetőjeként több tucatszor járt az országban, ahol mindig szívesen fogadták. Százötven éves kalandunkra ugyanis a törökök merőben másként emlékeznek, mint mi: ők egy közös kulturális virágkor emlékezetét ápolják. A budapesti vendéget Tamás beynek, illetve „macar mimar”-nak, „magyar építésznek” szólították, segítettek neki Kós Károly isztambuli nyomait kutatni és az akkor még létező rodostói magyar utca épületeit felmérni – utóbbiak közül jónéhány már csak ezeken a rajzokon létezik.

A fúrge kezű magyar vándor azonban nem elégedett meg az isztambuli és rodostói magyar emlékek dokumentálásával: kedvtelve járta Kisásziát is, Ankarától Pergamonig, Bursától Epehoszig. Grafikai egy gyakorló építész hamisítatlan kéznyomai, ám mindeközben a mediterrán kultúrára fogékony értelmiségi befogadó gondolkozását tükrözik, akinek természetes a kultúrák egymásra rétegződése, s egyaránt elragadtatással tud tekinteni a térség épített és tárgyi emlékeire, függetlenül attól, hogy azok a hellén, bizánci vagy iszlám korszakban jöttek-e létre. E rajzokból és az azokat kísérő példásan rövid kommentárokból megsejthetjük: Európa e peremvidéke bonyolultabb régió annál, semhogy kulturális mozgásait felületes, mirelit gondolkodási sémákkal le lehetne írni.

(K. Pintér Tamás: *Török rajzok*. Litea, 2010.)

József Nádor Művészeti Általános Iskola (Üröm), Turi Attila könyvéből